

ARAB TILSHUNOSLIGIDA DUOLARNI O'RGANISHGA BO'LGAN YONDASHUVLAR

Sultonov Abdurahmon Shavkat o'g'li

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

lingvistika yo'nalishi II kurs magistranti

E-mail: sul.abd2000@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqola arab tilshunosligida duolarni o'rganishga bo'lgan ilmiy yondashuvlarni tarixiy-nazariy, frazeologik-semantik, lingvomadaniy va pragmatik yo'nalishlar orqali tahlil etadi. Arab tilining shakllanish tarixi, klassik tilshunoslik maktablarining roli, diniy-madaniy omillarning lisoniy birliklarga ta'siri va duolarning formulaviy tabiati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: arab tilshunosligi, duo formulalari, frazeologiya, lingvomadaniyat, Basra va Kufa maktablari, Qur'on tili, pragmatika.

1. Kirish

Arab tilshunosligida duolarni o'rganish masalasiga yondashishdan avval mazkur tilshunoslik maktabining shakllanish tarixi va uning ilmiy manbalariga e'tibor qaratish zarur. Duolar arab tilida tasodifiy yoki faqat maishiy nutq unsuri sifatida emas, balki uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida diniy, madaniy va lisoniy jihatdan mustahkamlangan birliklar sifatida shakllangan.

Arab tilshunosligining paydo bo'lishi va rivojlanishi bevosita arab tilining ijtimoiy hayotdagi mavqei, ayniqsa Qur'oni karim tili sifatidagi maqomi bilan bog'liq bo'lib, aynan shu omil keyinchalik arab tilidagi ko'plab barqaror nutqiy birliklar, jumladan, duo formulalarining ham ilmiy o'rganilishiga zamin yaratgan. VII–VIII asrlarda arab xalifaligining hududiy kengayishi va islom sivilizatsiyasining kuchayishi natijasida arab tili nafaqat arab qabilalari o'rtasidagi aloqa vositasi, balki davlat boshqaruvi, ilm-fan va diniy hayotning asosiy tiliga aylandi.

2. Klassik arab tilshunoslik maktablari va ularning ilmiy merosi

Arab tilshunosligi tarixida Basra va Kufa maktablari alohida o'rin tutadi. Bu ikki ilmiy markaz arab tilining fonetika, morfologiya, sintaksis, leksikologiya va uslubiyotiga doir dastlabki nazariy qarashlarni shakllantirdi. Basra maktabi ko'proq tilni qoidalashtirish, me'yorlashtirish va nazariy umumlashtirishga moyil bo'lgan bo'lsa, Kufa maktabi til hodisalarini jonli nutq, qabila shevalari va poetik matnlar orqali kuzatishga ko'proq e'tibor qaratgan. Ana shu ikki maktabning ilmiy bahslari arab tilshunosligining keyingi taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Arab tilshunosligining yirik asoschilaridan biri Xalil ibn Ahmad al-Farohidiy hisoblanadi. Uning "Kitāb al-'Ayn" asari arab tilining ilk mukammal lug'aviy tizimini yaratgan fundamental manba sifatida baholanadi. Ushbu asar nafaqat lug'at tuzish tajribasi, balki tovush tizimi, so'z yasalishi va semantik tafovutlarni anglashda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Keyingi davrda duo, iltijo, murojaat va maqtoiv formulalarini ilmiy tahlil qilish uchun zarur bo'lgan metodik asos aynan mana shu ilk tilshunoslik an'analari doirasida shakllandi.

Arab tilshunosligining keyingi rivojida Sibavayhning o'rni ham beqiyosdir. Uning "Al-Kitāb" nomi bilan mashhur asari arab tilining grammatik tizimini izchil va ilmiy ravishda yoritgan dastlabki ulkan manbalardan biri bo'lib, unda sintaksis, morfologiya, nutq me'yorlari va ma'no bilan bog'liq ko'plab muhim masalalar umumlashtirilgan. Sibavayh tilni faqat qoidalar yig'indisi sifatida emas, balki ishlatilish tamoyillari, ma'no nozikliklari va uslubiy farqlar bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Bu jihat keyingi davrlarda duo kabi barqaror nutqiy birliklarni ham faqat grammatik shakl nuqtayi nazaridan emas, balki ularning qo'llanish muhiti, kommunikativ vazifasi va ma'naviy mazmuni bilan bog'liq holda o'rganish imkonini yaratdi.

3. Diniy omil va arab tilining muqaddas maqomi

Arab tilining diniy maqomi duolarni o'rganishga bo'lgan yondashuvlarda alohida o'rin tutadi. Qur'on tili sifatida arab tili musulmon dunyosida muqaddas aloqa vositasi maqomiga ega bo'lgani sababli, undagi iltijo, tavba, rahmat so'rash, panoh tilash, shukr va

niyoz mazmunidagi formulalar oddiy nutqiy hodisa sifatida emas, balki ma'naviy-amaliy ahamiyatga ega birliklar sifatida qaraladi. Arab-musulmon dunyoqarashida til faqat axborot uzatish vositasi emas, balki ilohiy haqiqatni ifodalash, ma'naviy tajribani mustahkamlash va ijtimoiy me'yorlarni avloddan avlodga yetkazish vositasi sifatida ham qaraladi.

Islomiy tafakkurda ko'plab ibodat turlari, zikrlar, iltijolar va munojotlar aynan arab tilidagi formulalar orqali amalga oshirilgani bois bu tilda shakllangan duo birliklari diniy ong va madaniy xotiraning eng barqaror qatlamlaridan biri sanaladi. Qur'on oyatlarida uchraydigan tavba, niyoz, iltijo, shukr va panoh so'rashga doir nutqiy shakllar keyingi davr arab diniy nutqining, jumladan duo formulalarining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Shu bois arab tilidagi duo birliklarini to'liq anglash uchun ularning Qur'oniy asoslari, tafsiriy talqinlari va tarjimadagi ifoda usullarini ham hisobga olish kerak bo'ladi.

4. Lingvomadaniy yondashuv va duo formulalarining madaniy semantikasi

Arab tilshunosligida lingvomadaniy yondashuvning ahamiyati shundaki, u til birliklarida aks etgan diniy, milliy va ijtimoiy mazmunlarni ochib berishga imkon yaratadi. Arab madaniyatida hurmat, tavozu', oqsoqollarga ehtirom, mehmonnavozlik, taqdirga bo'ysunish, ilohiy marhamatdan umid qilish, yomonlikdan panoh so'rash kabi axloqiy va ijtimoiy mezonlar til orqali faol ifodalanadi. Ayniqsa, murojaat shakllari, duo formulalari, baraka tilash, omonlik so'rash, shukrona va sabr ifodalari arab xalqining dunyoni anglash usuli, diniy hissiyoti va muloqot madaniyatini yaqqol namoyon qiladi.

Arab tilida duolar ko'pincha diniy, axloqiy va ijtimoiy me'yorlarning kesishgan nuqtasida yashaydi. Allohga murojaat qilish, rahmat so'rash, mag'firat tilash, kasalga shifo, safarga omonlik, mehmonga baraka, marhumga rahmat, mo'minlarga najot tilash singari formulalar bir vaqtning o'zida diniy e'tiqod, madaniy odat va ijtimoiy munosabatni ifodalaydi. Shuning uchun duo arab tilida faqat ibodat shakli emas, balki muomala odobi va jamiyat ichidagi muloqotning ham muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

5. Frazeologik va semantik yondashuvlar

Arab tilshunosligida frazeologik birliklar alohida qimmatga ega bo'lib, ular orasida diniy mazmundagi iboralar va duo formulalari muhim qatlamni tashkil etadi. Frazeologik birliklar odatda xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy xotirasi, axloqiy qarashlari va emotsional-baholovchi munosabatlarini o'zida jamlagan bo'ladi. Arab tilidagi duolar ham aynan shu xususiyatga ega bo'lib, ularning semantik tuzilishida diniy ma'no, uslubiy ta'sirchanlik, emotsional yuklama va milliy-madaniy konnotatsiya o'zaro birikadi.

A. Baranov, V. P. Jukov, V. V. Vinogradov, V. I. Zimin singari olimlarning frazeologik birliklarning semantik yaxlitligi, mazmun ko'chishi va nutqdagi vazifasiga doir qarashlari arab tilidagi diniy formulalarni tahlil qilishda yordamchi nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Chunki duo ko'p hollarda nutqda erkin tuzilmaydi, balki tayyor shaklda, ma'lum kontekstga bog'liq va mazmunan zich birlik sifatida yuzaga chiqadi. A. Abdalla rus va arab frazeologiyasining milliy-madaniy xosligi haqida so'z yuritarkan, diniy va madaniy fonning bunday birliklar semantikasiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi.

6. Pragmatik va uslubiy yondashuvlar

Diniy nutqda ishlatiladigan ko'plab birliklar, jumladan duo formulalari, o'zining lug'aviy ma'nosi bilangina emas, balki qo'llanish vaziyati, nutq egasining maqsadi, tinglovchi yoki murojaat qilinayotgan ob'ekt bilan munosabati orqali ham to'liq anglashiladi. Shu ma'noda duo arab tilida pragmatik jihatdan kuchli birlik bo'lib, u so'zlovchining iltijosi, umidi, qo'rquvi, tavbasi yoki shukrini ifodalovchi nutqiy akt sifatida namoyon bo'ladi.

Arab tili uzoq asrlar davomida yuksak poetik an'anaga ega bo'lib kelganligi sababli, undagi iltijo, niyoz, maqto'v va tavallo mazmunidagi birliklar ko'pincha she'riy va badiiy nutqning tarkibiy qismi sifatida ham yashaydi. I. V. Arnold, V. V. Vinogradov singari olimlarning uslub va badiiy tilga oid nazariy qarashlari diniy mazmunli birliklar, shu jumladan, duolarning ham matndagi ifodaviy imkoniyatlarini baholashda qo'l keladi. Arab tilidagi duo formulalari ko'pincha ritm, takror, sintaktik parallelizm, emotsional urg'u va

obrazlilik orqali kuchaytirilgani sababli, ularni faqat grammatik birlik sifatida emas, balki nutqiy-estetik hodisa sifatida ham ko'rish zarur bo'ladi.

7. Tarjima va madaniyatlararo kommunikatsiya

Arab tilshunosligida zamonaviy yondashuvlardan yana biri tarjima va madaniyatlararo kommunikatsiya bilan bog'liqdir. Diniy-madaniy birliklarni bir tildan ikkinchi tilga o'girish jarayonida ularning nafaqat lug'aviy ma'nosi, balki milliy-madaniy fon, emotsional bo'yoq va kommunikativ maqsadi ham hisobga olinishi kerak. Duo formulalari aynan shu jihatdan eng murakkab birliklardan biri hisoblanadi. Chunki ular ko'pincha muayyan e'tiqod tizimi, madaniy vaziyat va ma'naviy tajribaga bog'liq holda shakllangan bo'ladi.

I. Yu. Krachkovskiy va D. N. Boguslavskiy singari sharqshunoslarning Qur'on tarjimalari diniy formula, iltijo va duo mazmunidagi iboralarni rus tiliga ko'chirish jarayonida semantik va uslubiy tafovutlarni ko'rsatib beradi. K. Ya. Averbux, R. R. Zakirov, R. A. Ayupova singari tadqiqotchilarning qarashlari ham barqaror birliklarni tarjimada ifodalash, ularning semantik va madaniy ekvivalentligini aniqlash masalalarida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa arab tilidagi duolarni o'rganishning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbligini ko'rsatadi.

8. Xulosa

Arab tilshunosligida duolarni o'rganishga doir yondashuvlar tarixiy-grammatik, diniy-tafsiriy, frazeologik-semantik, lingvopoetik, pragmatik va tarjimashunoslik yo'nalishlari orqali shakllangan. Bu yondashuvlarning har biri duoning ma'lum bir qirrasini yoritadi: biri uning diniy ildizlarini, boshqasi formulaviy tabiatini, yana biri emotsional kuchi yoki madaniy semantikasini ochib beradi.

Duolar arab tilida diniy, ijtimoiy va madaniy jihatdan g'oyat faol qo'llaniladigan, lekin ko'p hollarda boshqa nutqiy birliklar tarkibida o'rganilgan hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Ularni mustaqil tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqish zamonaviy qiyosiy tilshunoslik va lingvomadaniyat uchun muhim natijalar berishi mumkin. Arab tilidagi duolarning

semantik-sintaktik strukturasi hamda lingvomadaniy xususiyatlarini kompleks tarzda o'rganish ehtiyoji saqlanib qolmoqda, va bu holat mazkur mavzuning dolzarbligini hamda ilmiy yangiligini yanada asoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Farohidiy, X. ibn A. Kitāb al-'Ayn. – Bayrut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1988.
2. Sibavayh, 'Amr ibn 'Uthmān. Al-Kitāb. – Qohira: Maktabat al-Xānjī, 1988.
3. Abdalla, A. A. Russko-arabskaya frazeologiya: natsional'no-kul'turnaya spetsifika. – M.: RUDN, 2003.
4. Arnold, I. V. Stilistika. Sovremennyy angliyskiy yazyk. – M.: Nauka, 2002.
5. Averbux, K. Ya. Terminologicheskaya variativnost'. – M.: Nauka, 1986.
6. Baranov, A. N. Frazeologiya: teoriya i metody issledovaniya. – M.: MGPU, 1996.
7. Jukov, V. P. Semantika frazeologicheskikh oborotov. – M.: Prosveshcheniye, 1978.
8. Krachkovskiy, I. Yu. Izbrannye sochineniya. T.1. – M.-L.: AN SSSR, 1955.
9. Krylov, A. Yu. Emotsional'no-ekspressivnaya leksika v arabskom yazyke. – M.: MGU, 2007.
10. Shaba, Imad Karim. Sravnitel'nyy analiz frazeologicheskikh yedinits russkogo i arabskogo yazykov. – M.: MGU, 2005.
11. Vinogradov, V. V. Izbrannye trudy: Leksikologiya i leksikografiya. – M.: Nauka, 1977.
12. Zakirov, R. R. Perevod arabskikh religioznykh tekstov na russkiy yazyk. – Kazan': KGU, 2009.